

05.6
D. 1294

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, İSTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür—Editor

Ord. Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD—VOLUME IV.

CÜZ — PARTS 1 - 2

1964

Edebiyat Fakültesi Basımevi

İSTANBUL

1964

XXVI. DELHİ MİLLETLER ARASI ŞARKİYAT KONGRESİ

ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU
İktisat Fakültesi Sosyoloji O. Profesörü

İçinde bulunduğumuz 1964 yılının ilk ayının ilk iki haftasını kaplıyan XXVI. Beynelmîl Şarkiyatçılar Kongresi, seksen yıllık bir ananın çok olgun ve ergin bir belirtisi olarak dünya ilim tarihinde izleri daima hatırlanacak bir tesir bırakmıştır. Her yönü ile müstesna olan Yeni Delhi Kongresine katılmış olmak itibariyle, meslekî bir örganda onu meslek ve halk efkârı umumiyelerine tanıtmayı bir vazife sayıyorum.

— I —

ŞARKİYATÇILAR KONGRESİ TARİHÇESİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Asrımızın iki çeyreği esnasında daha çok sıkılaştan Milletlerarası ilmi toplantılar ve kongrelerden her biri kendi zaviyesinden ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Müsbet ve kültürel ilimlerden her biri, kendisi ile alâkalı toplantılara katılanlarca ayrı ayrı görülür ve bir nevi zararsız bir meslek egoismeni belirten hükümler verilir. Bu bakımdan dünya müsteşriklerini bir araya getiren kongrelere, yalnız «istişrak, şarkiyatçılık - orientalisme» in renkli ve çeşitli olması yönünden değil, Garb ve Şarkın münasebetleri bakımından ne kadar ehemmiyet verilse azdır.

Her şeyden önce Şarkiyat'ın XIX. asra mahsus bir hareket olduğunu belirtmek yerinde olur. Gerçi oryantizm sahasına girecek çalışma ve araştırmalar bir taraftan şarkın kendi hududu içindeki yerli fikir adamlarınca yürütülmemiş değildir. Gerçi «orientaliste» denince akla ilk gelen «Şark ile meşgul Garblı insan» tipi, XIX. asırdan çok önce Avrupada görülmemiş değildir. Bilâkis Rönesans'dan sonra Garb, başta Felemenk olduğu halde Şark kültürüyle meşgul olmak ihtiyacını

duymuştur. Rönesansvari bir davranış olmaktan ziyade iktisadî yayılma ve genişleme zaruretlerinin ifadesi olan bu Garb ve Şark temasının, en ziyade Şark dillerini öğrenme ile başlaması bu zaruretin iktisadiliği hakkında fikir vermeğe kâfidir. Hülâsa bu nokta, iktisadî vakıalar zinciri içinde aydın bir şekilde gösterilebilir.

Şüphesiz, Garbın Şark ile bu temasını Garplı fikir adamlarının ferdi alâkasına borçluyuz. Oryantalizm, Rönesansdan itibaren XIX. asır ortalarına kadar hep bu ferdi karakteri arz eder. Biz daha ziyade oryantalistler Kongresinden söz ettiğimize göre karşımızdaki sorgu şu olabilir: -Dünya, daha doğrusu Avrupa Şarkiyatçılarının bir araya gelme, toplantı yapma ve fikir alış verişinde bulunma hareketi ilk önce hangi tarihte başlamıştır? Bu sual ile meselemizi belirli bir şeklesokmuş oluyoruz.

Bu hareketin fikriyatı önce hangi Garb memleketi ve âlimi veya âlimleri tarafından ileri sürüldü? Kimler ön ayak oldu? Duruma göre XIX. asırda oryantalizmin diyarı olan Fransa ile karşılaşılıyor. İlk oryantalistler Kongresi de bu memleketin Başkentinde asrın son çeyreğinde toplanacaktır: 1873. Başlangıçta Garb memleketlerinin Şark ile alâkalı ilim adamları da bu toplantılara birer, ikişer katılmağa başlıyacaktırlar. Hattâ oryantalistler kongresi için seçilen toplantı yerleri arasında Afrikayı, Asyayı temsil eden memleketler de nümune olarak görülecektir. Fakat Garb ve Avrupa dışında ilk Asya memleketini görmek için 1964 senesinde toplanan XXVI. kongreyi beklemek icap ettiğini düşünenler haksız değildir.

İlk toplantı hamlesi Pariste 1873 de atıldıktan sonra, oryantalistleri bir araya getiren Kongreler-yalnız Birinci ve İkinci Dünya harpleri sırasında uzun aralıklar ile toplanan iki kongre müstesna-bazan iki, bazan üç yıl ara ile akdedilmiştir. Aşağıdaki sırada bu husus görülmektedir:

1- 1873 de Paris, 2- 1874 de Londra, 3- 1876 da Petersburg, 4- 1878 de Floransa, 5- 1881 de Berlin, 6- 1883 de Leyden, 7- 1886 da Viyana, 8- 1889 da Stokholm, 9- 1892 de Londra, 10- 1894 de Cenevre, 11- 1897 de Paris, 12- 1899 da Roma, 13- 1902 de Hamburg, 14- 1905 de Cazayir, 15- 1908 de Kopenhag, 16- 1912 de Atina, 17- 1928 de Oxford, 18- 1731 de Leyden, 19- 1935 de Roma, 20 1938 de Brüksel, 21- 1948 de Paris, 22- 1951 de İstanbul, 23- 1954 de Cambridge, 24- 1957 de Münih, 25- 1960 da Moskova, 26- 1964 de Delhi,

Milletlerarası Oryantalistlisler kongresi bir fikir uzviyeti gibi göz-

önüne alınırsa 1873-1964 arasındaki 80 şü kadar sene boyunca çeşitli gelişme yönleri gösterdiği görülür. Bunlardan bir kaçına işaret etmek Hindistan Kongresinin değerlendirilmesi bakımından faydalı olacaktır.

a- Aşağı yukarı üç çeyrek asırlık bir mazisi bulunan Şarkiyatçılar Kongresi ananesi ilk önce dil ve edebiyat kolları etrafına başlar. Şimdi ise kültür hayatının bütünlüğü gözönüne alınıyor. O kadar ki sosyal müesseselerin hemen hepsi oryantalizmin malzemesini teşkil ediyor. Bu durum, oryantalizmin geçen asırdaki şekline bağlı olanları şaşırtmakta, hatta Şarkiyatin her nevi sosyal meseleler ambarı olamayacağı yolunda itirazlara meydan vermektedir. Kısacası şu ki oryantalizmde biri klâsik, eski, ötekisi modern, yeni olan iki cereyan mevcuttur. 1873 deki ilk müştşerikler kongresinin mahdut konulu programı karşısında meselâ 1951 İstanbul, 1964 Delhi Kongrelerinin çok renkli ve zengin programları iki cereyanın tablosu gibi ele alınabilir.

b- Aşağı yukarı üç çeyrek asırlık mazi karşısında azalar hemen hemen tamamıyla Garplı olan Oryantalizm kongrelerinde yavaş yavaş «Şarkılar-Oryantaller» de görülmeye başlıyor. Bu arada meselâ Türkiyeden ilk defa hangi kongreye aza gittiğinin bilinmesi bir tecessüs-konusu olabilir. İlk Türkoloji ile alâkalı bir rapor hangi kongrede görülmüş¹, bir Türk tarafından ilk defa hangi kongreye rapor sunulmuştur²? Keza Arap, Acem ve Hint âlimlerinin yahut Müslüman

1 Şimdiye kadar toplanmış 26 kongreye verilen ve Türkoloji ile alâkalı bulunan raporları bir arada inceleyecek bir araştırmaya Türkoloji bakımından son derece muhtacdır. Anlaşıldığına göre Kongre organizasyonlarında çok yakın zamanlara kadar «Türkoloji» başlıklı bölümlerin bulunmasına rağmen Türkölçik konulara yabancı kalınmamıştır. Bir nümune olarak 1874 de Londrada toplanan ikinci kongreye Prof. Hunlafvy tarafından sunulmuş ve «Turanî dillere ait araştırmalar hakkında-On the study of The Turanian Languages» raporunu zikredelim. 1982 den sonra başka Türkölçüklerin raporları görülüyor. Meselâ Stokholm da toptanan kongreye R. N. Cust tarafından «Ural-Altayik dil ailesinin Türkçe kolunun coğrafi dağılışı hakkında-On The geographical distribution of The Turkic branch of The Ural-Altai family» mevzulu bir rapor vermiş ve «Türk'den yalnız Osmanlı sahası anlaşılmalı, Kazan'dan Yakutlara kadar uzanan saha sayılmalı» gibi zamanına göre orijinal olan bir tez müdafaa etmiştir. Hülâsa 26 Kongrenin bütün «Actes» ları bu görüşle taranabilir, üzerinde geçmişe ait tenkidî, geleceğe ait temenni kabilinden mütalealar ileri sürülebilir.

2 Müştşerik Kongrelerine Türkiye mümessillerinin ilk defa ne zaman katıldıklarını, ne gibi raporlar verdiklerini araştırmak ta ayrı bir tecessüs konusudur. 1873 de toplanan ilk Paris Kongresine Türkiyeden üç müracaatın vaki olduğuna, bu müracaatların Ahmet Vefik Efendi, Nar Bey ve Stab taraflarından yapıldığına dair bir kayda rasladıkça da rapor verip vermedikleri hakkında bir bilgi sahibi değiliz. Ahmet Vefik Efendinin böyle bir rapor verecek değer ve kabiliyette olduğu şüphesizdir. Araştırılmaya

olmayan Garp, Şark temsilcilerinin katılmaları, bu katılmaların kalite bakımından değerleri ayrıca üzerinde durulabilir meselelerdir. Netice şu ki son kongrelere doğru gelindikçe Şarklıların payı da artıyor. Garplının, bir zamanlar kendi inhisarı altında bulunan Şarkiyat mevzularının Şarkın sahibi olan halkların âlimleri tarafında hem de Garplıların usulleriyle ele alındığını teması, belki de kendisi için faydalı olmaktadır. Kültürel realitelere, bu realiteler içindeki «insan»ların daha yakından vakıf olacakları şüphesizdir.

c- «Şarkiyat, istişrak müştüşriklik - Orientalisme» ismi vaktiyle Garbın ilk temas ettiği ikinci kıta adından alınmıştır. Fakat şimdi bu adın içine Asya ve Şark olmayan bir başka kıta daha giriyor: *Afrika*. Son bir kaç kongreden beri kongre programlarında «Africanistik» diye ayrılmış bir bölüm görülmesi bu yüzdendir. Hususiyile Delhi Kongresi Afrikanın siyaset meydanında görülmesi ânında ilim hayatına karıştığı, hattâ Garplı ve Şarklı Şarkiyatçılarla Afrikalı Şarkiyatçıların çatıştığı dahi görülmektedir. Şarkiyat Kongreleri arifesinin bu suretle kolonyalizmden, istiklâl ve milliyetçilik hareketlerinden gelme tesirler karşısında manzara değiştirdiği, üzerinde durulan meseleler yönünden zenginleştiği görülmektedir.

d- Nihayet Şarkiyat Kongrelerinin, kongrelerin toplandığı memleketlerin kültür hayatı için faydalı bir gösteriş, tanıtma, propaganda vesilesi teşkil ettiğini de ilâve edelim. Bu vesileden faydalanma kültürel ve siyasî olmak üzeri iki istikamette belirir. Şöyle ki: kongreye sunulan raporların sayısı içinde kongre mahallinin yerli ilim adamları tarafından verilmiş raporların kalabalık bir yekûn teşkil ettiği görülüyor. Bu durum, kongreden beklenen fayda namına belki müsbet olarak karşılanabilir. Yabancı delegeler kongre yerinde o memleketin oryantalizm ile ilgili meselelerine o memleketin mümessilleri ve raporları vasıtasıyla vukuf peyda ediyorlar, noksanlarını ta-değer. Keza İkinci 1874 Londra Kongresine de yukarıda ismi geçen ve İstanbulda Liberia Konsolosu olduğu anlaşılan Stab ile Ali Suavinin katıldığı görülmektedir. Ali Suavi o tarihte Londrada bulunduğuna göre bu katılış doğru olabilir. Yalnız rapor verip vermediği meçhuldür. 1889 Stokholm toplantısı programında Ahmet Mithat ismi görülüyor. 1892 den sonra Oryantalizm Kongrelerinin pek de Türksüz kalmadığı anlaşılıyor. Hollanda da toplanan 1894 Kongresine Türkiyeden Numan Kamil Bey katılmış ve «İslâmiyet etrafında hakikatler ve Osmanlı İmparatorluğu» konulu bir Fransızca rapor sunmuştur. Bu zatın adı manevî ilimler çevremizce meçhul olduğuna göre belki zamanın Hariciyecilerinden biridir. Temsilci Numan Kâmil Bey alâka çekici olan raporundan Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu za'fı, İbn Haldûn'un tarih felsefesine göre izaha çalışmaktadır. Bk. Actes du Congrès International des Orientalistes, Leiden 1894, Sf. 88.

mamlamak fırsatını buluyorlar. Hele yerli delegeler kendi dillerini değil, Hindistanda takdir ve hayranlıkla gördüğümüz şekilde İngilizce gibi yaygın bir Beynelmilel dili kullanırlarsa böyle bir fikir mübadelesi daha da kolaylaşır.

İşaret ettiğimiz ikinci istikamet, kongreleri siyasi istismar vesilesi yapmaktan ibarettir. 1960 Moskova kongresi böyle bir istismar için bir hayli dedi kodu çevresi yarattı. Mamafî böyle bir istismara kıymet veren memleketler kendi memleketlerinde toplanmayan kongreleri de aynı gaye için kullanmaktan çekinmiyorlar. Son Delhi Kongresi bu çeşit cesareti gösteren bazı yabancı memleketlerin bulunduğunu açıkca göstermiş, hatta bir kaç komisyon toplantısında önlenmesi çok güç bazı dil kavgaları dahi vuku bulmuştur. İkiye veya üçe ayrılan dünyamızın huzursuzluğu, böylece bütün milletlerarası ilmi kongreler gibi oryantalistler kongresine de sirayet etmektedir. İleride beynelmilel Şarkiyat kongresi komitesinin bu neviden huzursuzluklara karşı bir «iç huzur ve asayiş talimatnamesi» hazırlamak lüzumunu hissedeceğinden dahi bahsediyorlar!. Zamanla böyle bir talimatnameye lüzüm kalmaksızın, millî delegasyonların bu disiplinini kendi aralarında yaratacakları, gerek başka memleketlerde, gerek kendi memleketlerinde yapılan kongreleri ilim ve demokrasi ahlâkının kaidelerine riayet ederek takip edecekleri, «siyaset» ile «ilim» in ve ilim ahlâkının sınırlarını çizebilecek bir kollektif nefis hakimiyeti göstecekleri, nihayet ilim denen müesseseyi ortaçağ telakkisine uygun din müessesesine çevirmeyecekleri ümit edilebilir.

— II —

DELHİ KONGRESİ ÇALIŞMALARI

Bu umumî mülâzalandan sonra Delhi Şarkiyat Kongresin çalışma programına geçebiliriz.

Kongre komitesi, aşağıdaki sıra üzerine on bölüm ayırmıştır :

1 — Ejiptoloji :

Bu bölümde 21 rapor görülüyor. Eski ve yeni Mısır'la ilgili meseleler arasında Osmanlı Tarihini de alâkadar eden konular mevcuttur. Mısır'ın XIX. asrın siyasi tarihinde rolü olan Mohammed Farid, Mustafa Kâmil'lerin Milliyetçi Fırka içindeki hizmetleri, Alman şarkiyatcısı

L. Ratman'ın raporunda izah olunmaktadır. Mısır'dan gelen delegelerin çoğu, İslâmiyat bölümünde çalışmışlardır.

2 — Mezopotamya ve İbrani etütleri :

Alman Şarkiyatçıları bu bölümde dikkati çeken bir faaliyet sarfetmişlerdir. Romanya temsilcisi A. Dresca, Kanunî'nin Mohac harbinde Macaristan Yahudilerinden gördüğü yardım ve verilen imtiyazları anlattı. Bu günkü İsrail ile alakalı bir kaç raporda azaların dikkatini çekmiştir.

3 — Hitit ve Kafkas Araştırmaları :

Kongrenin en küçük ve zarif bölümü. Öte taraftan bu iki kültür çevresi'nin nasıl bir düşünce ile bir araya getirildiği de sorulabilir.

Hitit grameri ile doğudaki Gürcü papazlardan bahseden iki rapor başta gelmek üzere on kadar raporu ihtiva eden bu bölüm karşısında Türkiyeden gelmiş ilmî tebliğlere intizar edilebilirdi. Zira her iki kültür çevresi, Türkiye ile de ilgilidir. Hatta bu alâka birinci derecededir. Her halde kırkyıllık Hitit'i durup dururken «Eti» yapan ve onun adına Banakalar kuran, onun ilmini Üniversitesine sokan ve Aslanlarını Müzelerinde ve Caddelerinde teşhir eden bir memleketin söyliyeceği, medenî âleme tebliğ edeceği birkaç «nesne» bulunabilirdi ve bulunmaktadırdır. Her halde organizasyon ve haber alma makamları ilim çevrelerini böyle bir fırsattan haberdar kılamamış olmalıdır.

4 — Altaik Tedkikler ve Türkoloji :

Yirmi beş, bir bakıma başka bölümlerdeki türkolojik konularla belki sayısı elliye bulacak raporlar hakkında, bu bölüme reislik eden Prof. Z. V. Togan ayrıca izahat verecektir.

5 — İraniyat :

Iran bölümünde 60 dan fazla rapor bulunuyor. Bunların 1/3 inin Hind Üniversite hocaları tarafından verildiğini kaydetmek isteriz. Vaktile İstanbul Üniversitesinde Edebiyat Doktorası yapmış olan Prof. Naimüddin'in (Celaledin-i Rûmî'nin Urdu şiirine tesiri) konulu raporun'da bu bölümdedir. İstanbul Edebiyat Fakültesi Farisi Doçenti Tahsin Yazıcı arkadaşımızın (Kalenderiler) e ait ve acemce yazılmış raporu'da takdirle karşılanmıştır.

6 — Hindoloji :

XXVI. Kongrenin toplandığı memleket, Kongre Komitesi Reisi Prof. Hümayûn Kebîr tarafından açılış konuşmasında belirtildiği gibi «bir Oryantalistler kongresi için en elverişli memleket», “Şark medeniyetlerinin doğuş veya kavşak noktası,, dır. Bu itibarla seksen sene sonra'da olsa Şarkiyat Kongresi'nin böyle bir yerde toplanması, çok isabetli olmuştur. Kongre'ye sunulan raporlarda hemen yarısının Hindoloji ile ilgili olması bunu gösteriyor. Bu bölümde Hintli ve garblı Hindoloğlar birlikte çalışmışlardır.

7 — Doğu - Asya:

Kore, Japonya ve Çin'i kaplıyan sahanın Oryantalizm ile alakalı 38 rapor bu bölümde tebliğ ve münakaşa edilmiştir. Bunların arasında (Gelişen Japonya), (Doğu Asya'da şehirleşme ve Avrupa tesiri) gibi sosyolojik konular ağır basıyor. Batı Almanya mümessillerinden Dr. Franke'nin (Turfan'da bir Mogul Takvimi) raporu Türkoloji ile ilgisi olanların dikkatini çekmiştir.

8 — Güney - Doğu :

Endonezya, Malaya, Kambuç ve çevrelerini ihtiva eden bu bölümde 25 rapor yer alıyor. Amerikalı Benda'nın (Güney Doğu'da siyasi münevverler), İngiliz Jifield'in (Güney-Doğu Asya'da müstemlekecilüğün sonu)... ilh gibi raporları, Oryantalizmin bütün sosyal ve siyasi konuları içine alan şümulü bir meşguliyet sahası haline geldiğini de göstermektedir.

9 — Afrikanistik :

Yeni Afrika, Avrupalı müstemlekeciliğe karşı çıkarırken, öteyanda Afrikalıların Milletlerarası fikir münasebetlerine katıldıklarını gösteriyor. Yirmiden fazla rapor, Şarklı milletlerin kültür hareketlerini takip eden Oryantalistleri cezbetmeğe başladığını da belirtmektedir. Bu yüzden seksen senelik Şarkiyat Kongrelerinin adını değiştirmek gerekmez mi? Zira işin içine Şark - Asya'dan sonra Afrika'da karışıyor. Şimdilik (Şarkiyat - Orientalisme) adı, Afrika'yı da kucaklıyacaktır.

Sövyet Rusya delegelerinin her bölümde çok aktif davrandıklarını, gördüklerimizden, ve Hind gazetelerinde okuduklarımızdan öğrendik. Anlaşıldığına göre Sovyetler, Afrikalılara Müstemlekeciliğe karşı kış-

kırtmağa çalışmışlar, bu yüzden Afrikalı delegelerle aralarında bazı hadiseler cerayan etmiştir. Hadiselerin ruhu şöyle hülâsâ edilebilir: — Biz kendi meselelerimizi biliriz. Yeni bir Müstemlikeciliğin rehberliğini yapan Sovyet'lerden ders almağa ihtiyacımız yoktur.,,

Görülüyorki siyaset dünyasındaki Afrika davası tâ Delhi'deki ilmi Kongreye kadar elini ve dilini uzatıyor ve hadiselere sebep oluyor!.

10 — İslamiyat :

Kongrenin son bölümü İslamî Konulara hasredilmiştir.

Garb'de başlayan Şarkiyat cereyanının temelinde İslam medeniyetine ait araştırmaların bulunduğu, İslam medeniyetinin zeminini teşkil eden ve Arap-Acem-Türk üçlülüğü tarafından temsil edilen sath üzerendeki kültür müesseselerini istihdaf eylediği malumdur. Sonradan bu konuya gayriislâmî sahalara ait meseleler eklenecektir. Bununla beraber XXVI. Kongre, Kongrenin toplandığı memleketin kültürel meseleleri bir tarafa bırakılırsa, Oryantalizm ile İslam araştırmaları bağıllığını bugün dahi büyük ölçüde göstermektedir.

Sayısı 800 den fazla rapor arasında 92 si İslâmî problemlerle ilgili. Buna diğer dokuz bölüme de dahil olan, şu veya bu şekilde Müslümanlıkla alâkadar bulunan raporlar da katılırsa bu sayının iki mislini aşdığı görülecektir. Biz yalnız Kongre Komitenin «İslamî etüdler» başlığı altında topladığı raporların gruplarına temasla yetineceğiz.

İslamiyat bölümünde teblig ve müzakere edilen raporlar, konularına göre şu bölümlere ayırabiliriz :

1 — Kur'an etrafında :

Müsteşrik Kongrelerinin hemen hepsinde mühim bir yer tutan "Kur'anî-Coranique" mevzular, Delhi Toplantısını da seciyelendiriyor. Bunlar arasında Hint delegelerinden A. Ali'nin "İngilizce Kur'an tercemeleri", Malaya temsilcisi Abdürrauf'un "Kur'an'da İslam ve İman mefhumları,, gibi raporları başta geliyor. Eger Türkiyede Kongre Zanaati ve bu zanaatten milli ölçüde faydalanmasını bilen bir zihniyet bulunsaydı Kur'anın Türkçeleri hakkında bir Türk tarafından verilmiş bir rapor bu arada dikkati çekerdi.

2 — Yunanca'dan Arapçaya tercemeler:

Diğer Müslüman halklarla ilgili araştırmalar, o kavim veya milletle

alâkalı seksiyonlara sokulurken, Araplarla alakadar her şeyin İslamoloji'ye idhali ötedenberi âdet olmuştur. Bu âdet "İslam = Arab,, müsavattı. hakkındaki kabli bir telâkkiden doğmuş olup hala devam eder. Hakikatte Müslümanlık ve İslam kültürü, Arap-Acem-Türk üçlülüğü gözönüne alınmaksızın düşünülebilir mi? Şüphesiz hayır. Arapçaya çevrilmiş eserlerden bahsetmemin yeri İslamiyat bölümü değil, Arabistik seksiyonu olabilir. Lakin Delhi Komitesi böyle bir seksiyon ayırmadığı için bu bölüme her şeyde sokulmuştur.

3 — Muhtelif Milletler ve İslamiyat Bölümündeki rol ve payları:

İslamiyat bölümü yüze yakın raporla gerçek bir yarış meydanı teşkil ediyor. Dikkate şayan olan taraf şu ki bu meydanda ve Türk, Arab, ve İranlı âlimler yok gibi bir şey. İslâm halkı olarak yalnız 1947 de ikiye ayrılan Hindistan'ın Hind kısmında kalan 50 milyonluk Müslüman cemaatin âlimleri ile karşılaştık. Pakistan siyasi sebeplerden ötürü katılmamıştır. Sayısı aşağı yukarı 100 ü bulan raporlara sadece bir bakış bu bölüme katılan milletlerin katılış kudretlerini göstermeğe kâfidir.

Bu görüşle en başta Hind Müslüman âlimleri geliyor. Yedinci asra ait ve tek nüshası Hollanda'da bulunan (Cemheret-ül İslam) i tanıtan Muhtarüddin Ahmet, İslamın 73 tarikatını belirten A. Alim; aslı azeri olan Mirza Ebû Talib'in 1799-1803 arasında İngiltereye yaptığı seyatin Seyahatnamesini anlatan Servet Ali, Nirvana ile Kur'an'ı karşılaştıran A. Ansarî, Kur'ana göre Allah ve sıfatlarını izah eyliyen M. Siddiki, son Hind-Türk İmparatorluğu olan Babür Sülalesi devrinde Nakşibendliğin İmparatorlar üzerindeki tesirini belirten A. Nizami, ... ilh. İslamiyat bölümünü en muvaffakiyetli şube haline soktu ve Hind'in Müslüman kültürüne hizmetini açıkca gösterdi. Eğer buna Pakistan'dan gelmesi beklenen, fakat gelmiyen âlimler de katılsa idi muvaffakiyet bir kat daha fazla olacaktı.

İslâmiyat bölümüne İsrail temsilcileri'de iki raporla katıldılar. Oryantalizm ile son çeyrek asırda ilgilenen Amerika'nın sesini işittiren birkaç rapor dinledik. Bunlardan biri (İslam âleminde sosyal değişmeler) konusu üzerinde Mr. Berger tarafından teblig edilmiştir. Buna karşılık Sovyet Rusya, bir başka yerde belirttiğimiz gibi İslamiyat bölümünü geniş ölçüde istismar etmiştir. (İngiliz-Yemen ihtilafı), (Orta Çağda Dihkan sınıfı), (Özbekistan'da Sosyalizm), (Ortaasyada kültür ihtilalleri) gibi konuların ve bunları güya teblig eden Sovyet alimleri'nin-ki içlerinde Azerî, Özbek, Tacikistan... ilh. Türkleri de var!-bir İslamiyat

toplantısında nasıl yer alabildikleri sorulmağa değer. Fakat 2. Dünya harbi sonunda yaratılan sun'î "Coexistence- Beraber bulunma,, politikasının nezaket icapları, Şarkiyat Kongrelerini maalesef siyasi istismar Forum'u haline sokmaktadır.

İslam Bölümü, Delhi Kongresinin Hindolojiden sonra kemmiyet (yani rapor sayısı) ve keyfiyet (yani mevzuların ehemmiyeti) itibarile en mühim bölümü olduğundan bir başka zaman ayrıca tahlil edilmesi gerektir.

— III —

İSLÂMÎ TEDKİKLER VE AVRUPA

Seksen yıllık Şarkiyat Kongreleri tarihçesi üzerinde durulursa pek yakın zamanlara kadar islâmî meselelerin garbli ve Hristiyan ilim adamlarının işgal sahasını teşkil ettiği görülür. Bu hususiyetin son çeyrek asır zarfında çok değiştiği, garb usullerile mücehhez Müslüman alimlerinin de araştırmaları ile kongrelere katıldıkları görülmektedir.

Avrupa'da İslamiyatla alakalı Avrupa milletleri islamiyatçılık bakımından vakit vakit yer değiştirirler. Mesela vaktile önde gelen Fransa, bugün o yerini muhafaza etmiyor. Türkoloji ile ilgisi ise çok gerilemiştir. Meşhur Fransız Türkoloğu merhum Prof. J. Deny'nin yerini işgal eden L. Bazin adlı bir genç Fransız, Delhi Kongresine resmen iştirak ettiği halde ne Türkoloji, ne de İslamiyat bölümüne bir rapor veya tebliğ ile katılamamış, toplantılara iştirak ederek faydalanma suretile olsun ilgi göstermemiştir. Yalnız Altaistik ve Türkoloji Seksiyonunda Fundamenta ve Handbook meseleleri 8 Ocak toplantısında konuşulurken Ruslar gibi bu zat ta çıkagelmiştir! İstanbul Arkoloji Enstitüsünde on yıl kadar önce yapılan ilmi toplantılardan birinde Prof. J. Deny ile Prof. A. Gabriel'in Fansadaki Türkolojinin bir ideolojik hastalık geçirdiğine ait olmak üzere yaptıkları teşhisin isabetli olduğuna Delhi Kongresinde teessüfle şahit olduk. İleride bu mühim memleket meselesinde başka vesilelerle avdet etmek isterim. Burada şu kadar söyleyim ki gerek Schel gerekse 1951 İstanbul Kongresinde seçilen Fundamenta Komitesi ile hukuken hiç bir alakası olmayan Bazin, Türk kültürüne ait neşriyatı, Sovyet kültür politikasına uygun bir surette kendi inhisarları altında devam ettirmek istediklerine Delhi Kongresinde 8 Ocak Türkoloji Seksiyonuna gelerek şiddetli nutuklar! çektiklerine yakından şahit olduk. Biri Alman, diğeri Fransız olan bu iki zat başlarında Rus hariciyesinde

Türk masasını idare ettiğini duyduğumuz Prof. Miller ve diğer Sovyet delegeleri ile birlikte aynı tezi müdafaa etmeleri karşısında hayretler içinde dona kaldık. Türkiye delegasyonu, Türk kültürünün hususiyetlerinin ve meselelerinin objektif şekilde Fundamentada ve Handbook'ta belirtilmesi lüzumunu müdafaadan yine de geri kalmamıştır.

İslâmiyat ve Türkoloji sahasında Fransanın boş bıraktığı yerleri Alman Şarkiyatçılarının doldurmağa başladıklarını görüyoruz. XIX. Asırda tabiatile mevcut olmıyan Amerikan alakası şimdi hızlı bir gelişme kaydetmektedir. Sovyet Rusya, Çarlık devrinin Şarkiyat ilgisini, yeniden ele alıyor. Bu ele alışın bir başka yönüne işaretlemek yerinde olacaktır.

Sovyet Rusya, ikinci Dünya Harbinden sonra aktif olarak katıldığı Şarkiyat Kongrelerinde yeni bir politika takip ediyor. Buna göre Türkoloji seksiyonları, yalnız Türk-Osmanlı meseleleriyle meşgul olmalıdır. Delhi Kongresinde Türkoloji bölümünde yalnız bir Rus raporunun bulunması bu yüzdendir¹. Sovyet mümessillerinin diğer raporları (Mesela Özbekistan'da gelmiş bir Türk kadınının, Dr. Gafuruf'un, Prof. Karakeyev'in ... ilh. raporları İslamiyat bölümüne sokulmuştur². Halbuki bütün bu raporlar ekseriyetle Türk halkları ile ilgili olduğu için gayet tabii olarak Türkoloji bölümüne sokulmalı idiler. 1961 Moskova Kongresinde daha keskin cizgilerle kendini gösteren bu «siyaset» maalesef Delhi de de tatbik edilmiştir. İslamiyat bölümleri ekseriya bir çok Müslman azaları bir araya getirdiğinden bu durumun ayrıca bir poropoganda sahnesi ve vesilesi teşkil ettiği de şüphesizdir.

Kongrenin en zengin ve renkli bölümü olan islamiyat seksiyonuna eğer bir Türk adı karışmasaydı teessürümüz hudutsuz olabilirdi. Bereket versin tanınmış tarihçi Ramazanoğlu Niyazi Beyin Anadolu'ya Türklerin ve İslamiyetin nüfuzu hakkında seksiyona sunduğu rapor hararetili müzakerelere kapı açmış ve yüz ağartmıştır. Gönül, islamiyat bölümünde daha birkaç mümessilin sesini işitmek isterdi. Hele dinî

1 Bk. Dr. Miller: XVIII. asır sonlarında ve XIX. asır başlangıçlarında Türkiyede Timar ve Zaamet'in dağılması.

2 Bk. Prof. Karakeyev: Kirgizistan'da Türkistan tarihine dair araştırmalar Bk. Azimcanova: Özbekistan sosyalizminin kurulması. Bk. Weimare: Orta Asya'da modern güzel sanatlar... ilh. ilh. Sovyet delegeleri, raporlarını Fransızca ve İngilizce tercümelerini Rusyada broşürler halinde basılmış olarak tomar tomar Delhi'ye kadar getirip dağıtmışlardı. Halbuki diğer bütün delegelerin raporları Sadece Kongre komitesince neşredilen bir kitapta o da kısmen, bulunur. Bir eibet, Beynelmilel ilim Kongrelerinde Sovyet iştirakının manası üzerinde duranların dikkatini çekecektir. Müvzuların sadece başlıkları dahi hür dünya kongrelerinin nasıl "istismar,, edildiğini göstermeğe yeter.

terbiye ve öğretim buhranı geçiren memleketimizin bu burhan lehinde ve aleyhinde olan fikir adamlarının Müslüman, Hindi ve Hristiyan teolojî âlimlerinin bulunduğu beynelmilel bir Forum'dan alacakları feyz veya verecekleri ders düşünülürse! Eğer bizim milletlerarası teolojî ve dinî felsefe münakaşalarına katılabilmemiz bir çeyrek asır daha gecikirse bunları ancak Türkoloji ile de meşgul ecnebi islamiyatçılardan öğrenebileceğimizi şimdiden düşünmek ve tedbir almak zorundayız¹.

— IV —

ALIGARH İSLAM ÜNİVERSİTESİ

Hindistan Kongresinin sonunda kongre azaları memleketin muhtelif şehirlerine götürüldüler. Ben Türk delegasyonuna mensup olanların bir kısmı ile Aligarh'a gittim. Burası bizim için çok alâka çekikici bir üniversite şehridir. Diğer üç seyahatimizi bir tarafa bırakarak bu hususta bir bilgi vermeği faydalı görüyoruz.

Bilindiği gibi bu günkü Hindistanda Üniversite sayısı 55'e çıkmıştır. Eski Rusya dışında kalan Avrupanın 1/7 sine sahip 470 milyonluk bir memleket için pek fazla görülmeyen bu Üniversitelerden biri de Aligarh'da bulunmaktadır. Her şeyden önce şunu söyleyebilirim ki bu üniversite bir İslam Üniversitesidir. Dört üniversitenin toplanmasından meydana gelen bir merkezî idare tarafından çevriliyor: Şetinikatan, Banâres, Delhi, Aligarh. Şimdi bu son üniversitenin organizasyonu hakkında bilgi vereceğiz.

Hint-Türk İmparatorluğunun veya İmparatorluklarının 19. asrın ilk yarısı içinde sona erdiği, İngiliz müstemlekecilığının hakimiyet sürmeğe başladığı malümdür. XI asırla başlayan ve Hindistanın daha ziyade Şimal bölgelerini ele geçiren Müslüman-Türk İmparatorlukları zamanında Ortaçağ kültürü bütün Müslüman memleketlerinde olduğu gibi şöyle böyle 1/4 nüfusu müslüman olan Hindistanda Medrese ve Tekkeler vasıtasıyla yaşatılmıştır. Fakat XVII. asrın bütün müslüman memleketleri gibi Hindistanda, Hintli yahut Hindistanın Müslüman Hintli

¹ Altı mümeşsilden ibaret Türk delegasyonunun ifa ettiği vazife ayrıca ele alınabilir. Delegasyon azasından Delhi Büyükelçimiz Seyfullah Esin Bey İslâm Hukuku ile ilgili bir toplantıda tebliğ ettiği raporla büyük ve çok değerli bir hizmet ifa etmiş, Türk temsil heyetinin ve dolayısıyla memleketimizin yüzünü ağartmıştı. Kendisine, Türkoloji bölümündeki muvaffak raporun sahibi olan değerli Sefire Hanımefendiye Heyetimiz namına bu sahifelerde bir daha teşekkür etmek isteriz.

bölgelerinde de bir çöküş ve sönüş manzarası görülüyor. Şüphesiz bu kültürel çöküş siyasi çözümlerle müvazî gitmektedir. XIX. asırda İngiliz kolonyalizmi vasıtasıyla Hind'e nüfûz eden Garp kültürü siyasi bakımdan menfi ve istismarcı, fakat kültürel yönden müsbet ve uyandırıcı bir tesir icra edecektir.

İşte bu tesirin kendisini hissettirdiği bir devrede kıymetli bir reformcu Garp medeniyet ve kültürünün zihniyetiyle yoğurulacak bir işlami öğretim lüzûmunu duyuyor ve Aligarh'da bir mektep kuruyor: «İngiliz Şark Koleji-Anglo-Oriental College». Kuruluş tarihi 1875, kurucu Seyit Ahmet Han Yeni başlayan garp ve şark kültürleri mücadelesine ahenkli bir istikamet vermenin zarureti bu kıymetli müslüman Hintli çok derinden anlayıp anlatmış, İslam cemaatlerinin malî yardımı ile Aligarh Üniversitesinin ilk temelini atmıştır.

Seyid Ahmet Han'ın kanaatine göre kaybedilen siyasî istiklâlin-ki bundan Babür sülalesinin hakimiyeti kastediliyor-başka türlü neticeler doğurmamak, yani Hint bakımından kavmî, din ve kültür bakımından İslamda bir çöküntü ile neticelenmemesi için müstemlekecinin kültür ve medeniyet silâhlarıyla silâhlanmak lâzımdır. Bu suretle kurulan İngiliz Şark Koleji 1920 ye kadar kollej olarak devam ediyor. Bu tarihte 4 Fakülteli bir üniversiteye çevriliyor. Şimdi Fakülte sayısı 7 ye çıkarılmış ayrıca 38 araştırma "Daire-Department" si vücû de getirilmiştir. Fakültelerden biri İslâm Teolojisine, diğerleri sosyal ve müsbet ilimlere hasredilmiştir. Esas öğretim dili İngilizcedir. Hindî ve Urdu dilleri yardımcı ve tamamlayıcı mahiyettedir.

Müessese hakkında yerinde edinebildiğim bilginin bazı taraflarını aşağıda topluyorum.

Yedi Fakültenin talebe mevcudu; 5200. Bu talebenin yarısı Üniversiteye bağlı lojmanlarda yatılı bir hayat sürmektedir. (Bu talebe sayısı içinde bir de Türk talebe bulunuyor: Saime Hanım Hindistan Hükümetinin misafir tabesi olan bu kızımız Urduca tahsil etmektedir.)

Fakülteler dışında bir çok Enstitüler, ilmî araştırma merkezleri olarak çalışıyorlar. Buralarda "Tıbbiye,,mizin adını taşıyan" Tıbbiye,, Fakültesine bağlı, diplomalarının değeri Milletler arası tanınmış Oftalmoloji Enstitüsü, Urdu Edebiyatı yanında teknik zenginliği hayranlık uyandıran fizik, jeoloji ve psikoloji laboratuvarları... dikkati çekiyor. Ziyaretimiz esnasında açılış merasimi hazırlığı yapılan "Terbiye Merkezi,, Amerikan yardımından da faydalanmış. Bazı araştırma dallarında diğer Ünivesitelerle iş birliği yapılıyor. Mesela bizim ziyaretimiz sırasında Keşmir

Üniversitesile nükleer fizik araştırmaları iş birliği kararlaştırmıştı.

Hülasa, bilahare etraflı bir bilgisini vermek istediğim Aligarh İslâm Üniversitesi, Şarkiyat Kongresindeki İslâmiyat bölümüne Avrupa ve Amerika'da tanınmış milletlerarası çapta âlimleri vasıtası ile 20 den fazla mühim rapor vermiş, otorite ve değerini isbat eylemiştir. Biricik İlahiyat Fakültesi ve yegane "İslam Araştırmaları Enstitüsü,, bulunan, fakat bunlara eleman bulamıyan Türkiye, 55 Üniversitesinden üçünü—Haydarabat Delhi ve Aligarh Üniversitelerini-İslâmiyata hasreden Hindistan kültür politikasında bir çok faydaları elde edebilir. En kuvvetli seyahat intibarlarımız bu noktada toplanmaktadır.

— V —

KONGRENİN SON GÜNÜ

İlmî safhası on gün boyunca devam eden bu çok renkli zengin Kongrenin kapanışı, Başvekil C. Nehru tarafından açılışının da yapıldığı "Bilgi Evi-Vigyan Bahavan" salonunda eski maarif ve yeni sanayi veziri şair ve feylesof Prof. Hümayûn Kebir tarafından idare edilmiştir.

Profesör önce Kongrenin nasıl hazırlandığını belirtti. Bu belirtme pek ders verici. Zira şöyle böyle iki yıl önce hazırlık komitesi kuruyor. "Bilgi Evi'n de,, Kongrenin on bölümü için on riyaset odası ve on toplantı salonu ayrılıyor. 1962 den itibaren aza memleketlere davetiyeler gönderilmiş ve 49 undan cevap alınmış. Bu memleketlerde milli delege olarak 1156, ferdi aza olarak 80, serbest müşahit olarak 144 azâ katılmıştır. Gönderdikleri raporların yekûnu 820 dir. Bunların hemen hemen yarısını Hindoloji meseleleri teşkil etmekte. Türkolojiye düşen raporlar her ne kadar 25 kadar ise de başka yönden 50 ye kadar çıkartılabilir. Zira diğer 9 Bölümde de Türk Dünyasını ilgilendiren raporlar vardır ¹.

Prof. H. Kebir bundan sonra Kongre komitesini Heyete sundu. Kararlar arasında Avrupa'da "Les Humanité's,, ye yardımcı bir Hindoloji cereyanını takviye edecek bir Hindoloji Enstitüsü kurulması, 1951 de İstanbul Kongresinde teşkil edile "Türk Fundemantası,, nın selâhiyetsiz, ilim işini sovyet kültür politikasına âlet edenlerin eline her nasılsa düşmesine son vermek için yeni bir "Türk Elkitabı-Handbook,, nın Türkiye-

¹ Mesela Hindoloji Bölümünde Aryaların menşeiini Tanrıdağında gösteren rapor bunlardan biridir. Bk. Porf. R. g. Harshe: Mount Meru, The Homeland of the Aryan, "Summaries of paper,, 1946, sf. 119: «Meru region could be idem tibet ley thei Turkish nam, Tengri Dagh..., ete'.,

de Milletlerarası ilim adamlarının hazırlaması... alkışlarla kabul edilen kararlar arasına bulunmaktadır.

Kapanış konuşmasını bazı memleketlerin mümessilleri takip etti. Prof. Ebubekir (Mısır) Prof. Nasır (İran), Prof Braun (Amerika), Prof, (Zofurof) Rusya ve bazı Hint delegeleri konuştular. Mısır mümessili arapca, İran temsilcisi acemce, Rusya delegesi Rusca dilini kullandılar. Gönül bu topraklarda X. asır sonlarından itibaren sanat ve mimari harikaları yaratmış İmparatorlukların dili olan Türkçe ile de bir küçük konuşma dinlemek arzu ederdi. Komite her nasılsa bu hususu da ihmal etmiştir.

Delhi Kongresinden gelen İslamiyat mütehassıslarında güzide alimler 8 ocakta Türkoloji Seksiyonu salonunda" Milletlerarası İslam tetkikleri Birliği toplantısını yapıp nizamnamesini bir daha gözden geçirerek tasdik ettikleri gibi yeni idare heyetini de intihap ettiler. Gerek Türkoloji gerekse İslami araştırma yolunda 1951 de İstanbul kongresince alınan kararlar hususunda yapılan müzakereler makalelere eklenen zabıtlardan öğrenilecektir. Milli Eğitim Bakanımız Delhiye telgraf çekerek İslam Araştırmaları Birliğini Milletlerarası Müsteşerlikler Birliğinin bir uzvu sıfatıyla temsil toplantısına katılmamızı temin etti. Fakat bu güne kadar Unesco'dan hiç bir yardım görmemiş olan bu birliğin Türkiyede çalışması imkânını sağlamak zaruridir. Hindistan, Pakistan ve İran, hatta Arap ilim adamları bu işde maddeten dahi yardım temin edeceklerini söylediler. Memleketimizde ikiyüz bin cild sayılan İslâmî yazmaların ingilizce kataloğu bu Birlik tarafından yapılır. Türkiyenin uzak köşelerinde mevcut eserlerin dahi mikrofilimlerini dünya müsteşerliklerinin istifadesine sunmak mümkün olursa bu yazmalar birliğin mäsrfalarını kapamakla kalmaz mühim miktarda döviz de getirecektir. Hicaz, Katar, Küvyet, Pakistan ilim müesseseleri bizden binlerce cild muhalledatın filimlerini kolayca tedarik edebilmenin gününü sabırsızlıkla beklemektedir. Avrupa ve Amerika ilim müesseseleri ise çoktan bu işin peşindedirler.

Kongrenin bitiminden sonra muhtelif delegeler Hint diyarında çeşitli istikametlerde seyahatlere davet edildiler. Bunlardan birine bende katıldım. Yukarıda anlattığım Aligarh seyahati buna aittir. Diğer üç seyahatimin intibalarını anlatma fırsatını sonra elde ederiz.

Kongrenin sonuncu gününde (10 Ocak 1964) Kongre komitesi'nin neşrettiği ve dağıttığı veda broşürü şu ingilizce cümle ile sona eriyor:

Cherishing each other

Archive great good

Bu bütünün altında Sanskrit ve Hindî dillerinde iki cümle var. İngilizcesi:

*Well be it with you,
Farwelle, let us meet
Again and often!*

Her iki "final,, final in İngilizceleri yardımı ile manaları anlaşılabilir. Hindî ifadelerini, Delhi'deki müstesna ilmi ziyafete sükran belirtisi olmak üzere mekanik şekilde tekrarlıyarak XXVI. Delhi Kongresini kısmen anlatan bu yazıya nihayet verelim :

*Parasparam bhavayantah
Sreyak paranavapsyatha
Svasti sadhajanti bhavantha
Bhuya darsanaya!*

Bu konferans 17-Nisan-1964'de Türkiye-Hindistan Kültür Cemiyeti adına verilmiştir.

"İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi" C. IV (1964) den